

УДК 94:352.07(477.51-25):[377:658.6]«1901/1908»

Л.М. Шара

ОСВІТНІ ІНІЦІАТИВИ МІСЬКОЇ ДУМИ ЧЕРНІГОВА: ЗАСНУВАННЯ ТОРГОВОЇ ШКОЛИ

Стаття присвячена роботі Чернігівської міської думи в царині освіти, зокрема, заснуванню нею професійного навчального закладу – торгової школи. З'ясовані причини, що спонукали гласних до такого кроку, та охарактеризовані ключові засади Статуту освітньої установи. Йдеться про джерела фінансування, права Ради попечителів й особливості учебного процесу.

Ключові слова: міське громадське управління, міська дума, гласні, освіта, навчальні заклади, торгова школа.

Чернігівська міська дума, що функціонувала на засадах Положень 1870, 1892 рр. та доповнень («Продовжень»), оприлюднених упродовж початку ХХ ст., полишила помітний слід у житті губернського центра. Гласні (думці, депутати) отримали доволі широке поле для діяльності й заходилися вирішувати нагальні проблеми як в господарсько-побутовій, так і в культурно-духовній царинах. Серед ряду важливих завдань у поле їхнього зору потрапили організація та утримання навчальних закладів.

Даний аспект роботи чернігівського самоврядування вже зацікавлював дослідників у контексті загального аналізу міського врядування імперської доби. З-поміж праць слід виокремити ті, що написані Ю. Нікітіним [2], Д. Чорним [6], краєзнавчі розвідки В. Леуса [1], В. Руденка [3] та інших. Мета ж нашої студії полягає у тому, аби охарактеризувати заходи міської думи Чернігова стосовно заснування торгової школи. Така освітня ініціатива гласних ще не була окремим об'єктом вивчення, а отже, містить наукову актуальність й новизну.

Ідею відкриття нового професійного закладу освіти активно обговорювали з осені 1901 р. 19 вересня міський голова, титулярний радник Микола Рудін їздив до Києва за дорученням думи, щоби зустрітися із завідувачем навчального відділу у департаменті торгівлі та мануфактур, титулярним радником Аноповим та окружним інспектором Моревим для «особистого спілкування з приводу заснування у Чернігові торгової школи». Відрядження дало позитивні результати. У ході приватних перемовин М. Рудін довідався про два вагомні моменти. По-перше, Міністерство фінансів було зацікавлене у розширенні мережі торгових шкіл, у тому числі й у Чернігові. По-друге, в його розпорядженні наявні 100 тис. руб. для субсидіювання таких закладів освіти, через що можна клопотати про асигнування коштів і на потреби чернігівської торгової школи. «Міністерство, – зазначили чиновники, – охоче підтримує безпосередньо торгові школи, будучи переконаним, що комерційні училища, утримувані

заможними громадами й для заможних станів, здатні обійтися і без допомоги з казни». Але було наголошено, що «міністерство лише допомагає торговим школам, а не повністю їх фінансує, відтак прагне бачити докази співчуття школам і з боку тієї громади, яка засновує школу».

Вислухавши таке, М. Рудін намагався запевнити представників міністерства у щирості намірів чернігівців зібрати кошти для організації навчального закладу та його функціонування. Проте мав надійти міністерський ресурс, бо «купецька і міщанська громади настільки бідні, що неспроможні здійснити будівництво, яке вимагає солідних для місцевого бюджету затрат капіталу; ... міське громадське управління в даний час готується до побудови дуже великого приміщення для реального училища, на що і витрачаються усі кошти» [5, арк. 2].

Повернувшись до Чернігова, міський голова переповів гласним про результати свого відрядження на засіданні думи, скликаному 10 жовтня 1901 р. Тоді ж заслухали й членів училищної комісії, які заздалегідь отримали доручення всебічно проаналізувати можливість відкриття торгової школи, передусім, скласти план-кошторис видатків на побудову навчального корпусу та річних витрат на його утримання. Вони, зокрема, повідомили, що будівельні роботи поглинуть близько 20 тис. руб., а для повноцінної роботи школи необхідно по 12 тис. руб. кожного року. З огляду на такі чималі суми, училищна комісія дійшла висновку про доцільність міністерської субсидії у розмірі 15 тис. руб. на будівництво та щорічне асигнування по 4 тис. руб. для потреб установи. Місцевими силами могли зібрати лише 5 тис. руб. на будову. Властиво, що на той час вже мали 3600 руб., з яких 2600 руб. пожертвувала купецька спільнота, решту суми – міський громадський банк [5, арк. 2 зв.].

Думці, обговоривши озвучену інформацію, ухвалили рішення клопотати перед Міністерством фінансів про: 1) відкриття чоловічої трикласної торгової школи; 2) отримання одноразової допомоги (15 тис. руб.) на будівництво закладу; 3) надходження щорічних міністерських відрахувань на школу (по 4 тис. руб.). Окрім цього, планувалося затвердити проект Статуту установи, розроблений училищною комісією [5, арк. 3 зв.].

До початку листопада міська управа, як того й вимагала законодавча процедура, підготувала необхідний пакет матеріалів, зокрема, прохання на адресу губернатора, який мав передати папери до міністерства, клопотання про організацію торгової школи на ім'я міністра фінансів, витяг із журналу засідання Чернігівської міської думи від 10 жовтня 1901 р. та проект Статуту майбутнього закладу. 5 листопада направили подання очільнику губернії, наголосивши, аби той якомога швидше звернувся до Міністерства фінансів, оскільки в його

розпорядженні є «вільний кредит..., тому доцільно скористатися сприятливим моментом» [5, арк. 1 зв.]. Буквально через два дні губернатор Євгеній Андрієвський адресував клопотання міністерству, написавши, що і він, зі свого боку, «вважає визнати прохання думи таким, яке заслуговує повного задоволення, враховуючи бідність міста й доцільність організації школи» [5, арк. 15 зв.].

Звісно, Чернігів потребував даного типу освітньої інституції. У поданні на ім'я міністра фінансів гласні не лише означили причини, що спонукали до заснування торгової школи, але й аргументували їх. З їхньої точки зору, у губернському центрі відчувався брак у фахівцях із комерційною та технічною освітою. «... цими знаннями, – читаємо у клопотанні, – чернігівська громада, переважно чиновницька, надзвичайно обділена. Осіб із торговою освітою практично немає, а поодинокі техніки – це посадовці губернської адміністрації, акцизного управління і губернської земської управи» [5, арк. 10 зв.]. Напозір було очевидним, що спеціалісти з торговою освітою вкрай важливі для місцевих органів фінансового управління (казенної палати, казначейства, відділень державного, дворянського і селянського банків, контрольної палати) та міського і земського врядувань. Особливо думці акцентували на потребі фахівців для різноманітних інституцій, підпорядкованих громадському управлінню. Воно опікувалося міським банком, ломбардом, електричною станцією, водогоном, торговими лавками, іншими комунальними об'єктами, через те у нім теж повинні працювати особи, знаючі специфіку комерційної діяльності. По суті, й у міській думі було би добре мати гласних з такими знаннями, так як на її засіданнях ухвалювалися рішення щодо способів наповнення і використання місцевого бюджету, стягнення з населення податків і зборів, контролю за фінансовими операціями муніципальних кредитних установ.

Другим, не менш вагомим, аргументом було переважання попиту над пропозицією на ринку професійної освіти для чоловіків. У Чернігові функціонувало лише Олександрівське ремісниче училище, засноване думою ще 1888 р. Гласні також клопотали про відкриття технічного училища, але в силу об'єктивних чинників задум зостався на папері. Юнаки могли вступати до класичної гімназії чи міського трикласного училища, проте там бракувало вільних вакансій, з одного боку. А з іншого – трикласне училище вважалося застарілим типом навчальних закладів і «не користувалося симпатією городян». Саме так його охарактеризували думці. У їхньому трактуванні, училище закінчували 16-17-річні молоді люди, які навчалися упродовж 6-ти років після початкових шкіл. Витративши стільки часу на здобуття знань, вони не отримували ні особливих прав, ні практичної підготовки. Потому

доводилося вступати до професійних навчальних інституцій [5, арк. 11 зв.]. Вихованці ж гімназії мали шанс здобути вищу освіту поза межами Чернігова. З огляду на все це, гласні були упевнені, що торгова школа – оптимальний варіант навчального закладу. У ньому юнаки набували би загальноосвітні знання та спеціальні, комерційні, які будуть користуватися попитом на торгово-промисловому поприщі й у процесі служби в урядових і громадських установах.

Отже, освітню інституцію потребували, але виникало питання про фінанси. 1900 р. річний бюджет Чернігова склав 220050 руб. прибутків, з яких 18179 руб. – податок із міської нерухомості, 11838 руб. – збори з патентів на торгівлю і промислову діяльність, 1742 руб. – збори з кінних екіпажів і собак, 2897 руб. – різноманітні мита, 185394 руб. – надходження від експлуатації комунальної власності, у тому числі відрахування з місцевого громадського банку. Здавалося б сума чимала, утім, обов'язкові видатки на користь держави поглинули 17902 руб., на утримання органів міського самоврядувань і сирітського суду асигнували 22830 руб., на покриття боргових зобов'язань – 26945 руб., на експлуатацію підприємств комунальної власності – 68976 руб. На інше, твердили думці, доводилося здобувати кошти «... працею своїх рук, у поті лица свого» [5, арк. 13]. Йшлося, насамперед, про покращення міського благоустрою, організацію медичного обслуговування населення, заснування та утримання навчальних закладів, установ громадського призріння. Понад те, Чернігів мав величезні борги – 431038 руб., позичені для соціально значимих цілей, у тому числі й для освітньої царини. Приміром, лише для будівництва нового приміщення ремісничого училища взяли 33 тис. руб. кредиту [5, арк. 13 зв.]. Зважаючи на означене, гласні сподівалися на матеріальну підтримку Міністерства фінансів, яке, як ніхто інший, знає «ресурси таких відсталих міст, як Чернігів» [5, арк. 12 зв.].

Допомога надійшла і 1903 р. трикласна торгова школа для чоловіків відчинила свої двері для перших учнів [3, с. 17]. Працювала вона на підставі Статуту, що структурувався дев'ятьма параграфами: «загальні положення», «навчальна частина», «про учнів», «попечительська рада», «інспектор і педагогічний комітет», «викладачі та інші посадові особи», «права і пільги службовців», «права школи», «кошти школи». Враховуючи ключові засади документа, можемо констатувати наступне. Навчальний заклад був заснований на спільні фінансові ресурси держави, міста, купецької і міщанської громади й мав на меті надати учням комерційну освіту. Як значилося у Статуті, головним завданням було підготувати вихованців до «служби в торгових і промислових установах, а також у громадських й урядових інституціях, де потрібні знання з комерційної спеціальності».

Торгова школа, як юридичний суб'єкт, підпорядковувалася Міністерству фінансів, департаменту торгівлі та мануфактур; користувалася власною печаткою із зображенням герба й написом «Чернігівська міська трикласна торгова школа» [5, арк. 4]. Вона мала право купувати нерухомість, брати добровільні пожертви, не сплачуючи мита, замовляти та отримувати із-за кордону необхідні навчальні та художні матеріали, зразки товарів, пересилати пакети, посилки, тюки вагою до 1 пуда без оплати за їхню вагу [5, арк. 9].

Загальний контроль за роботою навчального закладу покладалася на Раду попечителів у складі голови, його заступника, гласних міської думи (4 особи), представників купецької і міщанської громад, інших установ, що виділяли гроші на утримання (по 2 особи від кожного суб'єкта-спонсора), інспектора школи. Понад те, у додатку до ст. 11 параграфу «попечительська Рада» наголошувалося, що на свого делегата має право і міністр фінансів.

Сформована Рада попечителів працювала протягом 4-х років. Засідання відбувалися щомісячно, постанови ухвалювалися простою більшістю голосів, при однаковій кількості – вирішальним вважалося слово голови. Задля легітимності зібрання потребувалася присутність третини членів, окрім очільника Ради та інспектора школи [5, арк. 6].

Фінансування освітнього закладу, вказувалося у ст. 56, здійснювалося шляхом щорічних асигнувань з Міністерства фінансів, міського бюджету, відрахувань чернігівських купецької та міщанської спільнот, пожертвувань приватних осіб, різноманітних установ, плати за навчання. Стосовно останньої, то її розмір визначався Радою попечителів і затверджувався міністром фінансів. Кошти мали надходити наперед, за півріччя, і в жодному разі не поверталися власнику. Прикметно, що попечительська Рада чітко оговорювала час оплати освітніх послуг і якщо траплялося прострочення, то учень відраховувався. У разі погашення боргу, він міг бути поновленим попечителями, однак за умови дозволу педагогічного комітету продовжити навчання разом зі своїм курсом [5, арк. 5 зв.].

Педагогічний колектив школи формувався Радою попечителів і затверджувався департаментом торгівлі та мануфактур. Кандидатура учителя Закону Божого погоджувалася ще й місцевим єпархіальним керівництвом [5, арк. 8].

Освітня програма розраховувалася на три роки й опановувалася у трьох класах. Навчальний рік розпочинався з 20 серпня й завершувався 1 червня. Заняття відбувалися щодня, крім недільних і святкових днів, Страсної і Пасхальної неділі, Різдвяних вакацій. Школярі вивчали Закон Божий, російську мову, загальну і комерційну арифметику, геометрію, природничу історію, загальну географію та комерційну географію Росії, бухгалтерію,

комерцію, комерційну кореспонденцію, товарознавство (інформацію про товари місцевого торгового району), каліграфію та одну з іноземних мов.

Обсяги викладання навчальних дисциплін і розподіл уроків по класах визначалися з огляду на навчальні плани та програми, розроблені педагогічним комітетом й санкціоновані міністром фінансів [5, арк. 4 зв.]. Перевірка засвоєних знань здійснювалася на перевідних іспитах, що відбувалися напередодні літніх канікул. Зазвичай, до складу екзаменаційної комісії входили інспектор школи (головуючий) та асистент, обраний з учительського колективу. Старанні вихованці, які упродовж року на належному рівні засвоїли навчальну програму, звільнялися від іспитів, переводилися до старшого класу за рішенням педагогічного комітету. Ті ж, хто отримав «незадовільні» оцінки, мушили екзаменуватися, але цікаво те, що вони мали право складати не більше 3-х іспитів. Якщо кількість незасвоєних предметів була більшою чи не були складені іспити, то такі учні залишалися на другий рік навчання [5, арк. 5 зв.].

При школі функціонував однорічний підготовчий клас. Аби стати учнем торгової школи, не існувало жодних обмежень. Вона була доступною для усіх, спраглих до знань, незважаючи на соціальне походження й віросповідання. Єдине, що у Статуті прописувалися вікові параметри та попередня освітня база. Скажімо, у ст. 14 читаємо: «До підготовчого класу набираються діти 11–14 років, які закінчили початкові училища Міністерства народної освіти або інші, аналогічні за навчальною програмою, інституції». До першого класу школи могли вступати 12-річні особи, за плечима яких були двокласні сільські училища Міністерства народної освіти чи заклади, подібні за рівнем викладання (ст. 15). Властиво також, що до кожного класу набирали не більше 40 вихованців. У разі перевищення даної квоти дозволялося відкривати паралельні класи [5, арк. 5].

Як і було заплановано, міське громадське управління регулярно асигнувало кошти на утримання навчального закладу. Окрім цього, у лютому 1908 р. на засіданні думи розробили правила про призначення стипендії імені почесного громадянина м. Чернігова, купця Володимира Гутмана. Це була особистість, достатньо відома поміж містян. Купець заслужено користувався повагою та авторитетом, через що громада неодноразово делегувала його до міської думи, де він сумлінно виконував обов'язки гласного.

Представники самоврядування підготували необхідне клопотання, на яке 16 червня того ж 1908 р. надійшов імператорський дозвіл про затвердження п'яти стипендій імені В. Гутмана для вихованців трикласної школи [4, арк. 3]. Відтак, щорічно з бюджету виділялися 150 руб. (по 30 руб.

стипендіату), завдяки яким п'ять юнаків звільнялися від сплати за навчання.

Педагогічний комітет подавав списки учнів, серед яких думці обирали достойних. Зазвичай, ними ставали ті, хто заслужив на преференції «за поведінку й успіхи, причому правом на отримання стипендії користуються переважно бідні сини жителів м. Чернігова без урахування соціального походження й віросповідання» [4, арк. 5].

Стипендіальна сума видавалася упродовж року частинами. Аби її отримати, учень зобов'язувався показати посвідчення, що підтверджувало його статус як вихованця торгової школи [4, арк. 5 зв.]. Дума мала право призупинити виплату стипендії, якщо поліпшувався матеріальний стан школяра до такого рівня, що він міг продовжити освіту власним чи батьківським коштом. Також стипендій позбавлялися ті, хто залишався на повторний курс в одному і тому ж класі без поважних причин [4, арк. 6].

Таким чином, завдяки наполегливості міської думи у Чернігові постав ще один професійний навчальний заклад для юнаків – трикласна торгова школа, яка підпорядковувалася Міністерству фінансів, фінансувалася дольовим способом; контроль за її діяльністю покладался на Раду попечителів. Особливості навчально-виховного процесу, соціальний і кількісний склад учнівського контингенту та інші питання можуть стати окремим об'єктом для подальшого дослідження.

Посилання

1. Леус В. У колишньому реальному... / В. Леус // Чернігівський вісник. – 1989. – 21 грудня. – С. 2 та інші.
2. Нікітін Ю. Культурно-господарська діяльність муніципальних структур в останній третині XIX ст.: на прикладі Чернігівської губернії / Ю. Нікітін // Сумська старовина. – Суми, 2009. – № XXVIII–XXIX. – С. 7–20.; Його ж. Пореформені міста Полтавської, Харківської та Чернігівської губерній у другій половині XIX ст.: історичний аспект самоврядування / Ю. Нікітін. – Вінниця, 2014. – 252 с.
3. Руденок В. З історії народної освіти у Чернігові. Світські учбові заклади другої половини XIX – початку XX ст. / В. Руденок // Чернігівські відомості. – 2006. – 6 вересня. – С. 17 та інші.
4. Чернігівський обласний державний архів (далі – ЧОДА), ф. 145, оп. 1, од. зб. 544, 6 арк.
5. ЧОДА, ф. 145, оп. 2, од. зб. 1230, 15 арк.
6. Чорний Д. Видатки міських дум Харківської та Чернігівської губерній на народну освіту (кінець XIX – початок XX ст.) / Д. Чорний // Вісник Харківського національного університету імені В. Каразіна. – Х., 2003. – № 594. – С. 224–233.; Його ж. По лівий бік Дніпра: проблеми модернізації міст України (кінець XIX – початок XX ст.) // Д. Чорний. – Х., 2007. – 304 с.

Шарая Л.Н. Образовательные инициативы городской думы Чернигова: открытие торговой школы

Статья посвящена работе Черниговской городской думы в области образования, в частности, основанию профессионального учебного заведения – торговой школы. Выяснены причины, которые побудили гласных к такому шагу, и охарактеризованы ключевые принципы Устава учебного учреждения.

Речь идёт об источниках финансирования, правах Совета попечителей и особенностях образовательного процесса.

Ключевые слова: городское общественное управление, городская дума, гласные, образование, учебные заведения, торговая школа.

Shara L.M. Educational initiatives of the Chernihiv municipal дума: opening of the trade school

The article is devoted to the work of the Chernihiv municipal дума in the field of education, in particular, the foundation of professional educational institution – a trade school. The reasons which made the members of the municipal дума to such step are found out, and key principles of the Educational Institution Statute are characterized. It concerns about sources of financing, rights the Board of Trustees and features of the educational process.

Key words: municipal public administration, municipal дума, members of the municipal дума, education, educational institutions, trade school.

09.03.2016 р.

УДК 94(477):316.64/65 М.Грушевський

Н.М. Демиденко

М.С. ГРУШЕВСЬКИЙ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ КОНЦЕПЦІЇ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ (ДО 150-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

У публікації зроблено спробу дати аналіз концепції державотворення М.С. Грушевського – ідеолога українського визвольного руху. Погляди вченого-політика на державотворчий процес були сформовані на основі наукової школи другої половини XIX ст., представниками якої були М. Костомаров, М. Драгоманов, В. Антонович. Розвиток самостійної української держави М. Грушевський вбачав у рівноправному союзі з демократичною Росією.

Ключові слова: М. Грушевський, автономія, федерація, Центральна Рада, самоврядування, самостійність.

«Завдяки історичній пам'яті
людина стає особистістю, народ –
нацією, країна – державою»

(М. Грушевський)

Серед представників кожної нації є унікальні особистості, які за своїм розумовим і духовним потенціалом набагато випередили свою добу. До таких по праву належить вчений-енциклопедист, історик, публіцист, археолог, літературознавець, голова Центральної Ради УНР Михайло Сергійович Грушевський (1866–1934). Відзначення ювілею М.С. Грушевського у переломний історичний період українського сьогодення набуває особливо-го звучання. Адже з багаторічного небуття повертаються не лише його ім'я, а також наукові праці, які він називав своїм політичним заповітом.

Праці М.С. Грушевського за радянського часу